

MELIUS PÉTER HERBARIUMÁNAK CÍMKÉPÉRŐL.

(Négy képpel.)

A XVI. század legélelmesebb magyar könyvkiadója özv. HELTAI Gáspárné volt. Nyolc évig (1575—1582) állt a férje halálával elárvult kolozsvári könyvnyomda élén s ez alatt a rövid idő alatt sajtójából 34 magyar és 6 latinnyelvű nyomtatvány került ki, nem számítva ide HELTAI Gáspár: *Chronica az magyaroknak dolgairól* című utolsó művét, melynek kinyomatását a kolofon tanúsága szerint az özvegy fejezte be. E nyomtatványok nagy része HELTAI-né saját kiadásában látott napvilágot. Valamennyi olyan, melynek gyors kelendőségére számíthatott: tankönyv, templomi énekeskönyv és népies irat. Utóbbiak túlnyomó része széphistória, de egy *prognosticonnal*, majd egy népszerű orvosi könyvvel, a MELIUS Péter *Herbarium*-ával is megpróbálkozott. Kiadványainak címlapját nem egyszer egy-egy fametszettel ékesítette, hogy ezzel is fokozza kelendőségüket. Így tett a *Herbariummal* is, mely egyik legnagyobb szabású vállalkozása volt. Míg kiadványainak zöme 12—40 leveles apróság, addig az 1578-ban kibocsátott *Herbarium* 207 levélre terjedő tekintélyes kötet.

«A boldog emlekezetű Heltai Gaspár meghagyot Felefége» nevében írt «Előljaro bebed» a következőkben körvonalozza a szerző és a kiadó érdemeit: «Eleitől fogva fok bölcz férfiac irtac mind az Czillagoknac forgaffanac természetiről mind az Éghi Madarakéről, és az földi oktalan állatokról, Halaknac tulaydonfagokról, kőueknek, fáknac és fűéknek ereyéről: Ezen dologban törte feyét az mi időnkbe az bölcz férfiú Melius Peter Döbrötzeni kerebtyén egyház Pábtora, kőzönféges beteglégekről valo orvofagoknac őbue Bedegtéffében, és Magyar nyelvre valo forditában munkálkodot. Azért az irafa is külömb külömb fele bölcz Oruofoknac könyueből egybe Bedéfe és fáradfága az Iámbore vólt. Az ki nyom-

tatáfnac munkája és kölczége enyim. Eßt én töllem ilyen Begény özüegy Aßbontól az Magyar nemzet iö neuen vegye.

«Kerem ezen az hatalmas İftent hogy az Iambornac igyekezte, és az én kiczindet munkám is ez Kőnyec ki adafában legyen haßnos, és az Magyar nemzetségnec epületire és méltófágára.»

1. kép.

A *Herbarium* forrásaival FIALOWSKI Lajos (1846—1909) foglalkozott. Kutatásainak eredményeit 1884-ben terjesztette a M. Tud. Akadémia math. és természettudományi állandó bizottsága elé. Műve azonban nem jelent meg s kézirata elkallódott.¹ Szerencsére báró Eötvös Loránt, mint a bizottság előadója, FIALOWSKI munkálatát bemutatta az akadémia III. osztályának 1884 nov. 17. ülésén s refe-

¹ Dr. GOMBOCZ Endre úr szíves közlése.

rátuma megjelent a *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* III. kötetében.¹ Eszerint FIALOWSKI «MELIUS saját vallomásai alapján indulva kimutatja, hogy a mű LONICERUS *Historiae naturalis opus novum* c. könyvének eleinte kivonata, később fordítása s végén

2. kép.

sorrendének megtartásával TRAGUS, MATTHIOLUS, FUCHSIUS, DIOSCORIDES, PLINIUS, GALENUS és mások irataiból szerkesztett kompiláció. Ezt a *Herbarium* szövegének cikkről-cikkre, bekezdésről-bekezdésre, mondatról-mondatra, sőt néhol szóról-szóra követett nyomozása bizonyítja. A nyomozás azt is mutatja, hogy MELIUS a *Herbariumot*

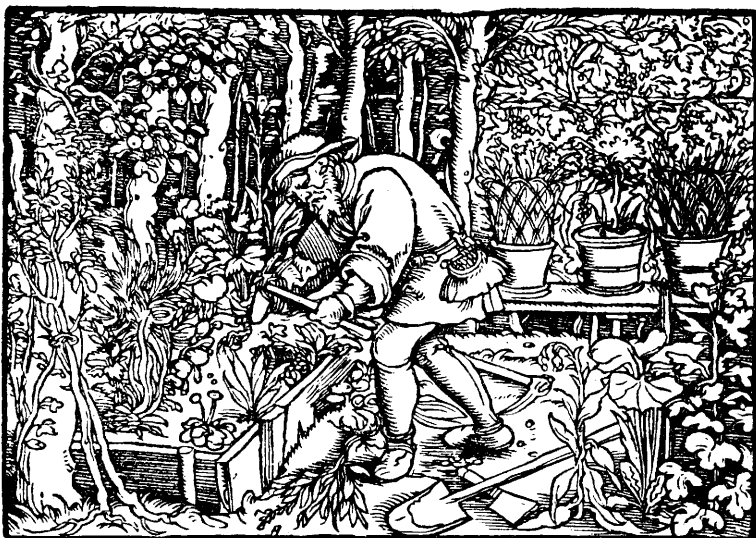
¹ Bp., 1885. 19—22. l.

nem egyfolytában írta, hanem a művet hosszabb szünetelések közt készítette el. A szöveg első 8 cikke t. i. feltűnően rövid, a következő 44 már bővebb; az ezután írott 70 cikk kiterjedés tekintetében LONICERUSÉVAL megegyezik; a III utolsó pedig ezénél is bővebb. De a kútfők meghatározása s fölhasználása is fejlődésről tanuskodik. Míg az első cikkekben GALENUS, PLINIUS és LONICERUS NEVÉVEL találkozzunk, addig a következőkből új segédforrásokkal való fokozatos megismerkedésről értesülünk, amely körülmény szintén azt bizonyítja, hogy MELIUS a *Herbarium* részeit egymástól távol eső négy időszakaszban írta. Nem célunk FIALOWSKI megállapításait ellenőrizni. Ez a botanikusok feladata. De úgy véljük, hogy az első cikkek rövidebb, s a későbbiek hosszabb volta nem annyira abban leli magyarázatát, hogy MELIUS módszere kimélyült, hanem abban, hogy melyik növénynek mekkora szerepet tulajdonított az akkori hivatásos és műkedvelő gyógyászat, magyarán kuruzslás. Mert a botanikai szempont MELIUSNÁL teljesen mellékes. A fődolog, hogy az egyes növényeknek mik a «belső» meg a «külső hasznai». A «körtüly fá»-nál, vagy a «Nyóspollya fá»-nál pl. eszébe sem jut a növényeket leírni. Teljesen elegendőnek tartja, ha kiteszi latin, magyar, meg német elnevezésüket. De már a füveknél más a helyzet. Itt a pusztá név nem sokat jelent. Tehát leírja külön megjelenésüket, lelőhelyüket is, hogy lehetővé tegye gyűjtésüket. Érdekes kuriózum, hogy bár a növények sorrendjében LONICERUST követi, az első cikket, mely az almafáról szól, kihagyja. Lehet, hogy prédikatori mivoltával nem tartotta összeegyeztethetőnek olyan növényvel kezdeni munkáját, mely az első emberpárt bűnre csábította s egész nyomoruságunk szülőokává lett.

Mi indította a theologus MELIUST arra, hogy ilyen távol eső területre kalandozzék: nem tudjuk, csak gyaníthatjuk. A hívek, amint az faluhelyen ma sem szokatlan, bizonyára nemcsak lelki, hanem testi bajaikkal is fölkeresték lelkipásztorukat, tőle, a nagy tudományú férfiútól kérve útmutatást. MELIUS szívesen szolgálatukra állott s könyveiből, elsősorban a nagy népszerűségnek örvendő LONICERUSBÓL tájékoztatta őket a teendőkről. Lehet, hogy könnyebbség okáért kivonatot is készített belőle, hozzá jegyezgetvén apránként

azt, amit másutt olvasott, vagy másoktól hallott s így született meg *Herbariuma*, amely azután 1572-ben bekövetkezett halála után idegen kézre s végül a vállalkozó szellemű kolozsvári özvegy birtokába jutott.

Az özvegynek, talán férje hagyatékából, szintén megvolt a maga *LONICERUSA* s ismerve az eredeti kelendőségét, kapva kapott a magyar kivonat kinyomtatásán. *LONICERUS* Ádám (1528—1586)

3. kép.

frankfurti tisztiorvos fűvészkönyve az *Allgemeine Deutsche Biographie*¹ állítása szerint latinul 1555-ben, németül 1578-ban jelent meg először. Utóbbi adat azonban téves. *LECLERC* Henrik párisi antikvárius 1910 ápr. 11-én *SCHMIDT* Pál hagyatékából elérverezte a *Kräuterbuch*nak 1560. évi kiadását² s a M. N. Múzeum Széchényi-könyvtárában lévő 1577. évi ugyancsak német kiadás, az előző tanúsága szerint már a hatodik volt. *LONICERUS* *Kräuterbuch*ja tulaj-

¹ XIX. köt. 157. l.

² Jahrbuch der Bücherpreise. VI—VII. évf. Leipzig, 1913: 129. l.

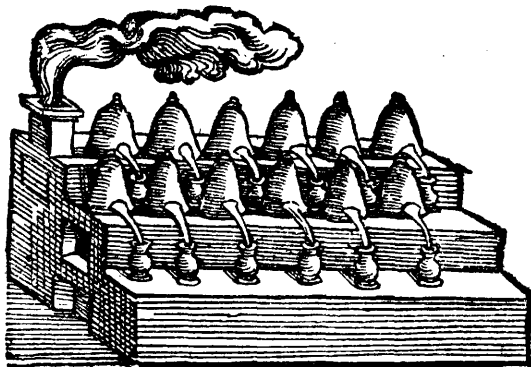
donképen többet ad, mint amit a címe ígér. Három részre oszlik. Az első a fákról és bokrokról, a második a füvekről, a harmadik rész pedig a fontosabb állatokról, ásványokról s orvosságul alkalmas nedvekről szól. Az egész munkát pedig két értekezés vezeti be, melyek egyike a növények desztillálására, a másika meg a növények természetésére ad útmutatást. Az egész munkát számos fametszet illusztrálja.

HELTAINÉ arra természetesen nem gondolhatott, hogy az összes képeket közölje. Ehhez sem kellő anyagi ereje nem volt, sem megfelelő számú és tudású rajzoló és fametsző nem állt rendelkezésére. Be kellett érnie azzal, hogy legalább a címlapot ékesítse fel egy szerény fametszettel, mely a mű tartalmáról nagy általánosságban tájékoztasson s azt a vásárló közönségnek vonzóbbá tegye. Az S. H. R. (vagy S. J. R?) jegyű fametsző tőle telhetőleg igyekezett eleget tenni a megbízatásnak. A 100×90 mm nagyságú képecskében négy szimultán jelenetben ábrázolta a növények természetét, árusítását, (vagy szárítását?), párolását és gyógyszerül alkalmazását. A jeleneteket kettesével egymás alá helyezve ebben a logikus sorrendben véste fába, de mint gyakorlatlan ember, arról megfeledkezett, hogy a lenyomatok fordított sorrendben fognak a szemlélő elé tárulni. (1. kép.)

Műve époly kevésbé eredeti, mint a munka, amelynek díszéül szánták. S főforrása neki is LONICERUS *Kräuterbuchja* volt, akárcsak a szöveg szerzőjének. A négy kis jelenet közül ugyanis az említett 1577. évi kiadásban háromnak az eredetijét sikerült kinyomoznom. Az egyik a kép jobb felső sarkában ábrázolt kertész leegyszerűsített, meglehetősen ügyetlen kivitelű kópiája a *Kräuterbuch Von bauwung der Gärten, und pflanzung der Bäume* c. fejezete élén (XV^a l.) álló címképnek. (3. kép.) A másik a kép bal alsó sarkában látható párló kemence, melynek előképét a *Von Distilliren* szóló bevezetés VIII^b lapján lenyomatott ábra (4. kép) szolgáltatta. A kettő között mindössze annyi a különbség, hogy a magyar metsző 6 sisak helyett csupán négyet alkalmazott. Végül a címkép bal felső sarkát betöltő patikai jelenet annak a pompás fametszetnek primitív utáinzata, mely a *Kräuterbuch* II. részét

(LXXXVIII^a l.) vezeti be. (2. kép.) Érdekes, hogy fametszőnk a kerti jelenet, valamint saját monogramja rajzolásakor számított azzal, hogy a lenyomatok az eredeti tükörképét adják, de a másik két másolatnál erről megfeledezett s pontosan — már amennyire szerény tehetsége engedte — az előtte lévő minták után dolgozott. Innen van, hogy a kemence távlata az eredetinek megfordítottja, a patikában lévő ifjú pedig jobbkézével mossa a fejét s baljával fogja be az orrát, holott az eredetin épen megfordítva végzi ezeket a műveleteket. Nem sikerült kinyomoznom a kép jobb alsó sarkában munkássága közben

ábrázolt füvesaszszony mintáját: lehet, hogy a *Kräuterbuch* címlapját ékesítő képecske szolgált modellül. A M. N. Múzeum példányából azonban a címlap hiányzik s más épebb példányt, sajnos, nem állt módomban felkutatni.

4. kép.

A kezdetleges technikával dolgozó magyar fametsző munkája ép oly távol áll az eredeti finomságától, mint MELIUS csetlő-botló nyelvű száraz kivonata LONICERUS bőven folyó előadásától. Nekünk azonban becses emlékünk a magyar könyvillusztrálás gyermekkorából.

Vajjon beütött-e HELTAINÉ számítása? Bár újabb kiadásra nem került a sor, a jelek mégis arra vallanak, hogy igen. HELTAINÉ 1582/3 körül elhalt. Fia és a nyomda vezetésében utóda Gáspár, nem sokat törődött a vállalattal. Nagyobbszabású kiadványokhoz nem volt mersze, vagy kellő tőkije. Hiszen amikor Lipsiai RHEDA Pállal közösen újra kiadja WERBŐCZI *Tripartitumának* bilinguis kiadását, az új kiadás nem az ő nyomdájában, hanem a Rhedéében készül! De hogy a *Herbarium* elfogyott, hogy arra szükség volt,

azt bizonyítja BEYTHE Andrásnak 1595-ben Németújvárt MANLIUSnál kinyomatott *Fives könnűve*, mely GOMBOCZ Endre megállapítása szerint kétharmadrészében nem egyéb, mint «MELIUSnak stilárisan átdolgozott kiadása.»¹ Talán a legszemérmertlenebb plágium, mellyel irodalmunkban találkozunk.

(Budapest.)

DR. GULYÁS PÁL.

¹ BEYTHE András «Füves könyvé»-nek kritikája. Botanikai közlemények. XVIII: 29—34 l. és u. a. Melius és Beythe András. Magyar Nyelv. 1919. évf. 1. sz.